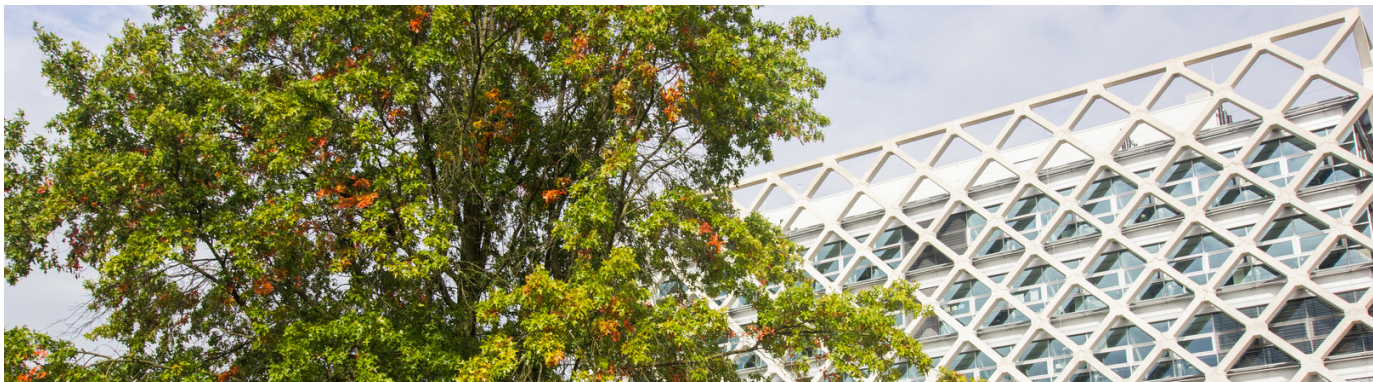

Behoeftebepaling onbedwelmde slacht volgens religieuze riten

1. Behoefta aan inzicht in de behoefte aan vlees van onbedwelmde volgens religieuze riten geslachte dieren

Aanleiding voor dit onderzoek

In het *Convenant onbedwelmde slachten volgens religieuze riten* (hierna 'Convenant') uit 2012 hebben overheid, slachterijen en religieuze organisaties afspraken gemaakt om het dierenwelzijn bij de onbedwelmde slacht te verbeteren op een manier die verenigbaar is met de islamitische of israëlitische ritus.^{1,2} Dit Convenant is op 5 juli 2017 aangevuld met een *Addendum* op het *Convenant onbedwelmde slachten volgens religieuze riten* (hierna Addendum). In dit Addendum is in artikel 3 tussen de convenantpartijen afgesproken dat een stelsel zal worden vormgegeven waarmee geborgd wordt dat het aantal dieren dat voor onbedwelmde slacht aangeboden wordt, beperkt wordt tot dat aantal dat nodig is voor de Nederlandse behoefte aan onbedwelmde geslacht vlees (de zogenoemde 'behoeftebepaling').³ Bij het bepalen van de Nederlandse behoefte kan volgens het convenant rekening worden gehouden met de zogenaamde vierkantsverwaarding,⁴ de bevoorrading van vliegtuigen en schepen en met tijdelijk in Nederland verblijvende gelovigen.

Onderzoeksvragen in dit onderzoek

Wageningen Research is gevraagd om bij te dragen aan inzichten, die de uitvoering van de invulling van de behoeftebepaling zoals beoogd in het addendum, kunnen ondersteunen. Daarbij is gevraagd om de volgende onderzoeksvragen te beantwoorden.

¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/convenanten/2012/06/05/convenant-onbedwelmde-slachten-volgens-religieuze-riten>

² Convenantpartijen:

- de Nederlandse rijksoverheid in de persoon van De Staatssecretaris van Economische Zaken
- de Vereniging van Slachterijen en Vleesverwerkende bedrijven, VSV
- het Contactorgaan Moslims en Overheid, CMO
- de Permanente Commissie tot de Algemene Zaken van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, NIK

³ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2017-41228.html>

⁴ Vierkantsverwaarding betreft het vraagstuk hoe alle delen van een karkas te gelde kunnen worden gebracht.

Hoofdvraag: Kan uit de handelsstromen van vlees van onbedwelmd geslachte dieren volgens religieuze riten afgeleid worden hoe het aantal dieren dat in Nederland onbedwelmd geslacht wordt zich verhoudt tot de daadwerkelijke behoefte in Nederland?

Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden zijn in overleg met de opdrachtgever (ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit) en de andere convenantspartijen de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Wat is het aantal onbedwelmd geslachte dieren sinds 2014?
2. Hoe zit de productie- en afzetketen in elkaar van vlees van onbedwelmd geslachte dieren? Wat zijn de voor de religieuze markt niet courante delen? Hoe worden de voor de religieuze markt niet courante delen in de markt gezet, via welke kanalen?
3. Wat zijn de kosten van toezicht op de slacht per geslacht dier en hoe zijn deze veranderd nadat permanent toezicht op onbedwelmd slacht per 1 januari 2018 verplicht is geworden? Hoe verhouden de kosten voor toezicht op de onbedwelmd slacht zich tot de kosten van toezicht van bedwelmd geslachte dieren? Wat betekent dit voor de prijs van de courante delen in de consumptiemarkt?
4. Wat is in de periode 2014-2020 de verandering in consumptie van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren per lid van de doelgroep?
5. Is de invoer van vlees van onbedwelmd geslachte dieren sinds 2017 toegenomen? Hoe verhoudt zich de prijs van ingevoerd vlees van onbedwelmd geslachte dieren tot de prijs van de in Nederland onbedwelmd geslachte dieren? Is er sprake van uitvoer van vlees van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren en is de omvang veranderd vanaf het moment dat permanent toezicht op onbedwelmd slacht per 1 januari 2018 van kracht is geworden?

De in dit onderzoek geformuleerde antwoorden op deze deelvragen helpen de hoofdvraag verder te beantwoorden.

Afbakening

Dit onderzoek heeft alleen betrekking op de volgende diersoorten: runderen (inclusief vleeskalveren), schapen en geiten. Omdat in Nederland geen pluimvee bedrijfsmatig onbedwelmd geslacht wordt, is de productie en consumptie van pluimveevlees buiten beschouwing gelaten. Koosjer en halal pluimveevlees van onbedwelmd geslachte dieren dat in Nederland verkocht wordt, is afkomstig van invoer en valt daarom buiten deze analyse.

2. Aanpak en Uitvoering

Activiteiten en geraadpleegde bronnen

Om te komen tot een adequate beantwoording van de onderzoeksvragen, zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

- Desk research en analyses van databases (CBS, RVO, COMEX).
- Interviews met belanghebbenden. Voor dit onderzoek zijn acht interviews uitgevoerd met afgevaardigden van de bij het convenant betrokken religieuze organisaties: Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK) en Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO), bij onbedwelmd slacht betrokken slachterijen evenals afgevaardigden van de Vereniging van Slachterijen en Vleesverwerkende bedrijven (VSV) en de Nederlandse Voedsel- en Waren Autoriteit (NVWA).
- Analyse van data aangeleverd door de NVWA: om inzicht te krijgen in het aantal onbedwelmd geslachte dieren en de extra keuringskosten die daarmee gepaard gaan is gebruikgemaakt van gegevens zoals door de NVWA aan het ministerie van LNV gerapporteerd. Daarnaast zijn er gegevens door de NVWA ter beschikking gesteld omtrent de door hen verzamelde gegevens over keuringskosten in relatie tot permanent toezicht tijdens het onbedwelmd slachten evenals het aantal onbedwelmd geslachte dieren. Een uitgebreide controle naar de correctheid van deze gegevens heeft niet kunnen plaatsvinden omdat wij geen toegang hadden tot de brongegevens bij de NVWA. Bij onduidelijkheden is wel om toelichting op deze gegevens gevraagd.

- Analyse en rapportage.
- Deze publicatie bevat geen gegevens die terug te leiden zijn naar individuele commerciële partijen.
- Op basis van de interviews is een aantal landen geïdentificeerd die de belangrijkste herkomstlanden van in Nederland ingevoerd vlees van halal en koosjer (zowel bedwelmd als onbedwelmd) geslachte dieren zijn. Om inzicht te krijgen in de invoer vanuit deze landen is gebruikgemaakt van de officiële handelsstatistieken. In deze statistieken worden geen data bijgehouden voor invoer of uitvoer van vlees van halal en koosjer geslachte dieren.

3. Wat is het aantal onbedwelmd geslachte dieren sinds 2014?

Voor de periode 2014-2017 heeft er alleen een registratie plaatsgevonden van het aantal geslachte dieren tijdens het Offerfeest. Dit betrof zowel bedwelmd als onbedwelmd geslachte dieren. Vanaf 2017 wordt in deze registratie ook bijgehouden of de dieren die tijdens het Offerfeest geslacht worden bedwelmd dan wel onbedwelmd geslacht zijn.

In de periode 2014-2017 was er nog geen registratie van (en ook geen permanent toezicht op) het aantal onbedwelmd geslachte dieren gedurende de rest van het jaar. Voor het onbedwelmd slachten is sinds 1 januari 2018 permanent toezicht van de NVWA verplicht. Vanaf dat jaar registreert de NVWA het aantal slachtingen naar diertype dat onbedwelmd geslacht wordt als ook de duur dat er permanent toezicht op onbedwelmd slachten aanwezig is. Er wordt daarbij geen onderscheid gemaakt tussen onbedwelmd koosjer of halal slachten.

Totaal aantal bedwelmd en onbedwelmd slachtingen in Nederland

Om een beeld te geven van de omvang van onbedwelmd slacht in Nederland is in tabel 1 voor de periode 2018-2020 het aantal onbedwelmd geslachte dieren vergeleken met het totaal aantal geslachte dieren in Nederland op jaarbasis.

Tabel 1 Overzicht van het aantal in Nederland onbedwelmd geslachte runderen, schapen en geiten en het totaal aantal in Nederland geslachte runderen, schapen en geiten^{5,6,7,8}

Jaar	Aantallen onbedwelmd geslachte dieren (x 1.000) en % van totaal geslachte dieren			Aantallen geslachte dieren (x 1.000)		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020*
Runderen	10,8 (1,8%)	6,5 (1,4%)	5,3 (1,0%)	607,8	475,1	529,8
Kalveren	1,3 (0,1%)	1,5 (0,1%)	0,9 (0,1%)	1.629,8	1648,1	1558,7
Schapen en lammeren	52,7 (10,1%)	60,2 (10,6%)	55,3 (8,1%)	519,3	566,5	685,3
Geiten	2,0 (1,2%)	1,3 (0,7%)	2,9 (1,4%)	171,4	173,5	200,9
Totaal	66,9 (2,3%)	69,5 (2,4%)	64,4 (2,2%)	2.928,3	2.863,2	2.974,7

* Voorlopige cijfers.

Bron: CBS, NVWA.

Onbedwelmd geslachte dieren

In 2020 zijn 64.400 dieren onbedwelmd geslacht. Dit is 2,3% van het totaal aantal geslachte herkauwers (runderen, schapen en geiten). Van het totaal aantal geslachte runderen werd in 2020 1% onbedwelmd geslacht. Bij de andere diersoorten was dit in 2020 0,1% van het totaal aantal geslachte kalveren, 8,1% van het totaal aantal geslachte schapen en 1,4% van het totaal aantal geslachte geiten.

⁵ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31571-33.html>

⁶ CBS Statline - Vleesproductie; aantal slachtingen en geslacht gewicht per diersoort (geraadpleegd op 17 juni 2021).

⁷ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33835-158.html>

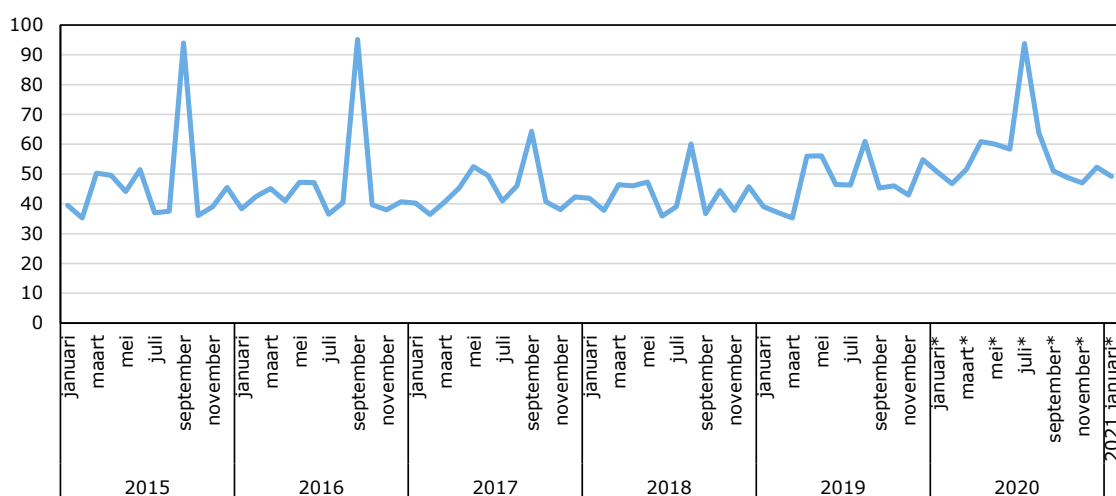
⁸ Jaarverslag en slotwet Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en het Diergezondheidsfonds 2020 | Tweede Kamer der Staten-Generaal.
<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2021Z10121&did=2021D22240>

Het totaal aantal onbedwelmd geslachte runderen en kalveren is in de laatste drie jaar afgenomen. Werden in 2018 nog 10.800 runderen onbedwelmd geslacht, in 2020 is dit afgenomen tot 5.300. Het aantal onbedwelmd geslachte kalveren nam af van 1.300 tot 900 dieren per jaar in 2020.

Het aantal onbedwelmd geslachte schapen en geiten samen is in deze periode na een stijging van 54.700 (2018) naar 61.500 (2019) afgenomen tot 58.200 dieren in 2020.

Offerfeest

Figuur 1 laat het totaal aantal geslachte schapen (en lammeren) zien per maand. Dit betreft zowel bedwelmd als onbedwelmd geslachte dieren. De pieken die ieder jaar optreden in het aantal slachtingen houden verband met het islamitische Offerfeest. Het Offerfeest zorgt voor piekdruk bij de kleinere roodvleesslachthuizen. Voor het Offerfeest worden veel levende schapen door particulieren aangekocht. Deze dieren worden vervolgens bij een daar op ingerichte slachterij geslacht. Deze rituele slacht kan zowel bedwelmd als onbedwelmd plaatsvinden. Verschillende slachthuizen voeren rituele slacht alleen tijdens het Offerfeest uit. De pieken in het totaal aantal slachtingen tijdens het Offerfeest in de jaren 2017-2019 zijn lager dan in de jaren ervoor of het jaar erna.

Figuur 1 Totaal aantal slachtingen (x 1.000) (bedwelmd en onbedwelmd samen) van schapen en lammeren in Nederland in de periode 2014-2020

Bron: RVO, NVWA, SBK.

Het aantal tijdens het Offerfeest geslachte dieren wordt sinds 2014 door de NVWA in aparte statistieken bijgehouden. Vanaf 2017 is naast het totaal aantal geslachte dieren ook het aantal onbedwelmd en bedwelmd geslachte dieren daarin apart uitgesplitst (zie tabel 2).

Tabel 2 Aantal slachtingen van runderen, schapen en geiten tijdens het Offerfeest

Jaar	Totaal aantal geslachte runderen a)	Waarvan onbedwelmd	Totaal aantal geslachte geiten en schapen	Waarvan onbedwelmd
2014	3.418	nb	65.938	nb
2015	3.834	nb	63.165	nb
2016	3.264	nb	65.918	nb
2017	2.926	1.762 (60%)	62.231	58.600 (94%)
2018	1.832	1.170 (64%)	42.320	34.325 (81%)
2019	1.241	905 (73%)	41.733	32.387 (78%)
2020	1.712	1.173 (68%)	45.027	23.022 (51%)

a) Rituele slachtingen kunnen zowel onbedwelmd als bedwelmd, waarbij verdoving voor de halsnede plaatsvindt, worden uitgevoerd.

Bron: NVWA (evaluatie Offerfeest).

Het totaal aantal (bedwelmd en onbedwelmd) geslachte dieren tijdens het Offerfeest neemt zowel bij runderen als bij schapen en geiten sterk af sinds 2014. Het totaal aantal geslachte runderen is afgenomen met 50% (van 3.418 in 2014 tot 1.712 in 2020). Het aantal onbedwelmd geslachte runderen tijdens het Offerfeest is in 2020 gedaald tot 1.173.

Ook het totaal aantal geslachte schapen en geiten tijdens het Offerfeest is afgenomen. Er is een afname van 34% (van 65.938 in 2014 tot 45.027 in 2020). Steeds meer schapen en lammeren worden bedwelmd geslacht tijdens het Offerfeest. Het aandeel van de schapen (inclusief lammeren) en geiten dat onbedwelmd wordt geslacht tijdens het Offerfeest, was 94% in 2017 en is gedaald naar 51% in 2020. Het aantal onbedwelmd geslachte schapen en geiten tijdens het Offerfeest was in 2020 23.022 dieren.

Bedwelmdde slacht van runderen, schapen en geiten

Per jaar worden in Nederland ongeveer 2,9 miljoen herkauwers geslacht (tabel 1). Hiervan is 97,3% van de dieren bedwelmd geslacht. Het aantal geslachte runderen is afgenomen van 2018 607.800 tot 529.800 in 2020. Het hoge aantal geslachte runderen in 2018 houdt mogelijk verband met extra afvoer van dieren uit de melkveehouderij door de invoering van fosfaatmaatregelen. Na 2018 is er geen extra afvoer van dieren vanwege beleidsmaatregelen meer geweest.

Ook het totaal aantal geslachte kalveren (99,9% bedwelmd) was in 2018 en 2019 hoger dan in 2020, het jaar waarin door de uitbraak van Covid-19 uitvoermarkten voor kalfsvlees wegvielen.

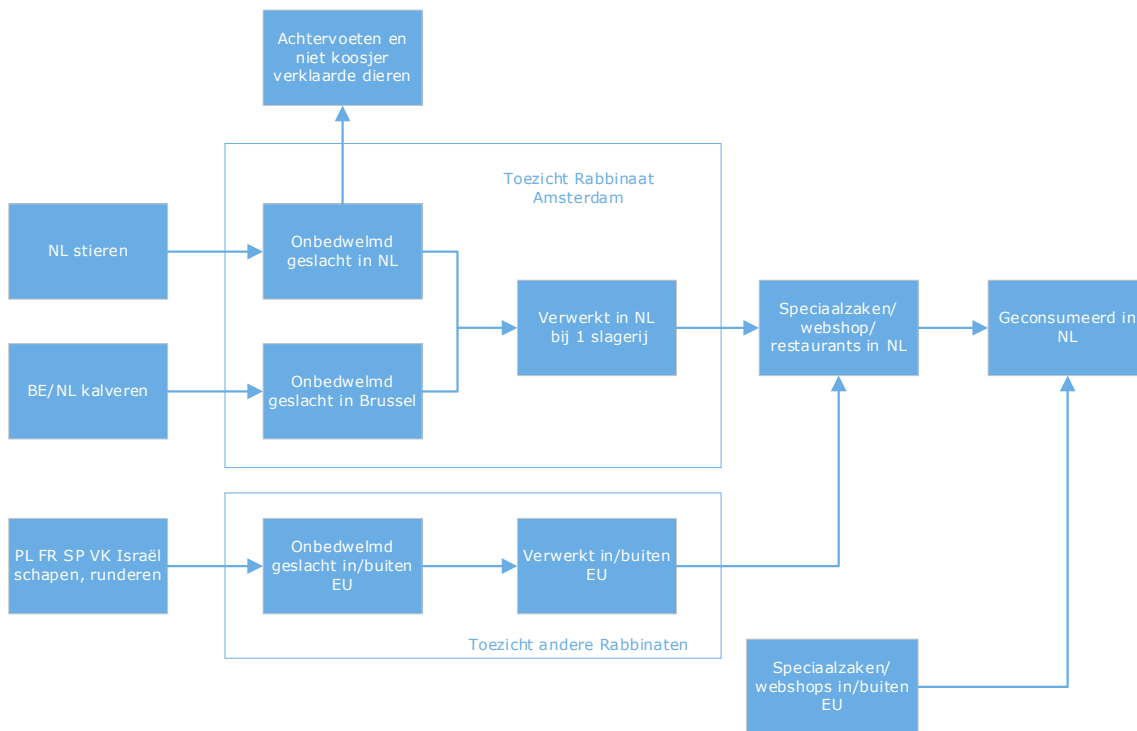
In 2020 werden er 886.200 schapen en geiten geslacht. Dit aantal is hoger dan in de voorgaande jaren. Het toenemende totaal aantal geslachte geiten houdt verband met de groeiende geitenmelkveehouderij. De slachtdieren bestaan uit uitgemolken geiten, maar vooral ook uit jonge geitenbokjes.

4. De productie- en afzetketen van vlees van onbedwelmd geslachte dieren

Productie en afzet keten van koosjer vlees

Koosjer vlees dat in Nederland wordt verkocht, is koosjer geslacht, dus onbedwelmd geslacht in Nederland, België (gewest Brussel) of daarbuiten. Onder toezicht van het Amsterdamse Rabbinaat worden in Nederland jonge stieren geslacht (ongeveer 1.200 per jaar) en in België (gewest Brussel) kalveren. Er is één bevoegd koosjer slachter in Nederland; hij is samen met zijn assistent in dienst van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK). De slachter doet na het slachten inwendig onderzoek om te controleren of het dier gezond was. Dieren met longen die lek zijn of blaasjes vertonen, worden bijvoorbeeld afgekeurd en niet als koosjer aangemerkt.

In Nederland worden geen schapen of lammeren koosjer geslacht; koosjer lamsvlees komt dus altijd uit het buitenland, vaak uit Frankrijk of Spanje. Verwerking van koosjer geslachte dieren (het vlees wordt onder andere koosjer gemaakt door het in water en zout te leggen) vindt in Nederland maar in één koosjere slagerij plaats. Ieder stuk vlees van een goedgekeurd koosjer geslacht dier krijgt een kenmerk/certificaat of merk. Het Rabbinaat Amsterdam controleert of het slachten en de verwerking volgens de regels gaat. Koosjer vlees wordt verkocht bij koosjere speciaalzaken/slagers of in koosjere restaurants gegeten. Sommige supermarktketens bieden wel koosjere verwerkte vleesproducten aan. Figuur 2 geeft de productie en afzet schematisch weer.

Figuur 2 Productie en afzetketen van koosjer vlees voor Nederlandse consumptie

De kosten van de bevoegde slachter en zijn assistent worden in de consumenten-prijs van het vlees verrekend. De koosjere slagerij betaalt een heffing aan het NIK voor deze kosten.

Vierkantsverwaarding

Bij de koosjere slacht ontstaat er een belangrijke productstroom die niet koosjer is. Deze bestaat uit achtervoeten, maar ook uit de totale karkassen van niet koosjer verklaarde dieren (zo kunnen longafwijkingen bij geslachte dieren leiden tot het afkeuren van de dieren). Deze productstroom wordt volgens de in dit onderzoek geraadpleegde personen vooral in de halalmarkt afgezet, en zeer beperkt in de reguliere markt. Luxere delen vlees (achtervoeten van stieren) vinden ook een weg naar het buitenland wanneer er op de Nederlandse halalmarkt geen afzet voor is, maar wel in de halalmarkt in Duitsland of Frankrijk. Verkoop van koosjer vlees van in Nederland geslachte dieren naar andere lidstaten vindt volgens geraadpleegde personen niet plaats, maar grensverkeer door consumenten is niet uit te sluiten.

Productie en afzetketen van halalvlees

Halalvlees dat in Nederland wordt verkocht, komt uit Nederlandse slachterijen waar bedwelmd of onbedwelmd halal wordt geslacht. Daarnaast is een belangrijk deel van het in Nederland verkochte halalvlees afkomstig uit het buitenland (zie figuur 3). Op verschillende plaatsen in Nederland wordt het vlees verwerkt.

In de praktijk vindt bij de islamitische slachterijen in toenemende mate verdoving plaats bij het slachten. Niet alleen door de zogenaamde post-cut stunning (verdoving onmiddellijk na de halssnede), maar in toenemende mate ook door pre-cut stunning (verdoving voor de halssnede). Dus vlees met het predicaat halal kan zowel afkomstig zijn van dieren die onbedwelmd geslacht zijn, met of zonder post-cut stunning, als van dieren waarbij verdoving heeft plaatsgevonden voor de halssnede.

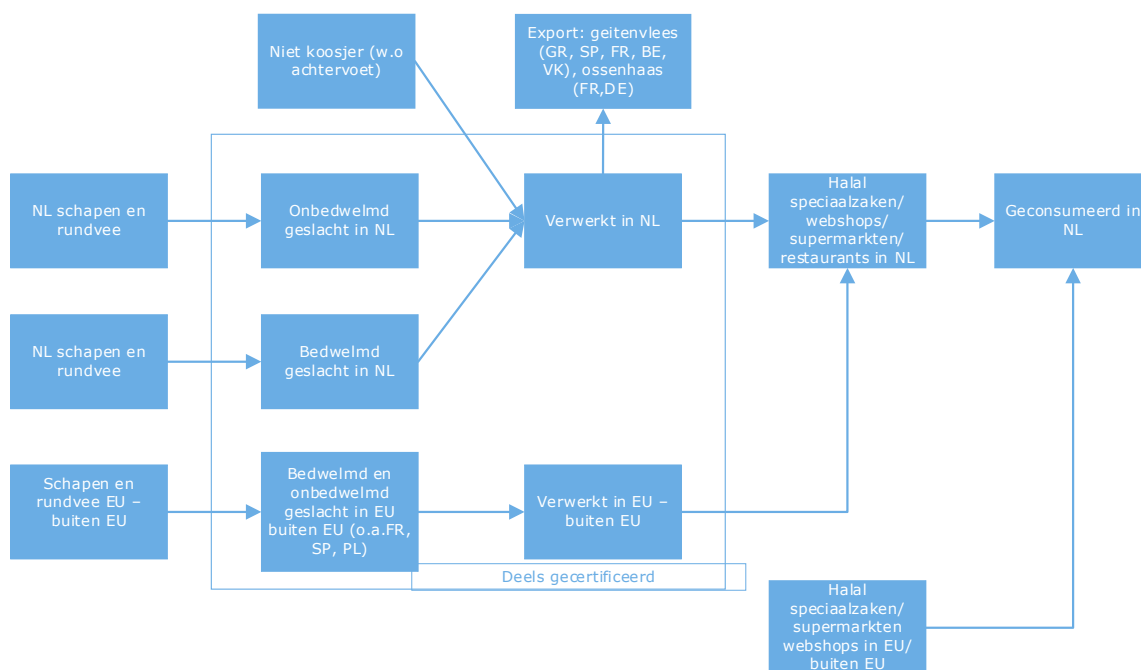
Er is geen religieus toezicht op het halal slachten in Nederland, noch op de verdere verwerking van het vlees. Halalvlees is deels gecertificeerd door private keuringsbedrijven. In Nederland bestaan meerdere private keuringsbedrijven. Wat halalvlees is, is nu de verantwoordelijkheid van de slachter en de slager die het verkoopt. Iemand die uitsluit wil hebben dat het vlees onbedwelmd geslacht is, legt contact met de slachterij.

Halalvlees wordt met name in speciaalzaken/slagerijen verkocht en in restaurants gegeten, maar halal vleeswaren en halal rundergehakt worden ook wel in de supermarkten aangeboden.

Vierkantsverwaarding

Van runderen kunnen bepaalde delen niet in Nederland worden afgezet, omdat er geen markt voor is. Het betreft bijvoorbeeld de ossenhaas uit de achtervoet. Deze delen worden als halal naar omringende landen afgezet (Frankrijk en Duitsland).

In Nederland is er nauwelijks een markt voor geitenvlees terwijl er vanuit de melkgeitenhouderij wel een groot aanbod is van geitenbokjes en uitgemolken geiten. Een gedeelte van het vlees van deze dieren kan worden afgezet naar landen als Griekenland, Frankrijk, Spanje, België en het Verenigd Koninkrijk als halal geitenvlees. Dit vlees is afkomstig van zowel onbedwelmd als bedwelmd halal geslachte geitenbokjes.

Figuur 3 Productie en afzetketen van halalvlees voor Nederlandse consumptie

5. De extra kosten van permanent toezicht

Extra kosten door permanent toezicht bij onbedwelmdde slacht

Door de NVWA worden de kosten voor het permanent toezicht op de onbedwelmdde slacht die aan slachterijen worden berekend, apart geregistreerd. Ook wordt het aantal dieren dat onbedwelmd geslacht wordt door de NVWA geregistreerd. Op basis van de door de NVWA ter beschikking gestelde gegevens zijn de extra toezichtskosten voor permanent toezicht berekend. In de analyse is alleen gekeken naar de meerkosten die zijn toe te rekenen aan het permanent toezicht op het onbedwelmd slachten door de NVWA. Eventuele meerkosten die aan koosjer of halal slachten gerelateerd zijn zoals investeringen in fixatieapparatuur voor het toepassen van de halssnede zijn niet meegerekend. Evenmin is rekening gehouden met extra vaste kosten die toegerekend kunnen worden ten gevolge van de lagere slachtsnelheid bij het slachten.

Onze analyse (tabel 3) laat zien dat de extra toezichtskosten gemiddeld € 4,91 per dier zijn. Deze kosten variëren sterk: tussen € 0,67 en € 32,82 per dier. Redenen voor deze grote variatie zijn onder andere:

- Diersoort: de kosten per dier op slachterijen die vooral kalveren en runderen slachten zijn hoger dan voor schapen en geiten. Het aantal dieren dat per tijdseenheid geslacht kan worden is bij rundvee aanmerkelijk lager dan bij schapen en geiten.
- De omvang van de slachterij of de combinatie van dieren die geslacht worden, waardoor toezichturen efficiënter benut kunnen worden.
- Administratie: ten tijde van de onbedwelmde slacht verplaatst een eventueel al aanwezige toezichthouder voor de levende keuring zich naar het onbedweld slachten, maar er wordt geen extra starttarief doorberekend en/of de aan dit toezicht op onbedwelmde slacht bestede tijdsduur wordt ook niet als zodanig geregistreerd, omdat de toezichthoudend dierenarts al aanwezig was en de hoogte van het tarief voor regulier toezicht en dat voor permanenttoezicht tijdens onbedwelmde slacht gelijk is.⁹

Tabel 3 Extra kosten door permanent toezicht op onbedwelmde slacht in meerkosten per kg geslacht gewicht op basis van door de NVWA beschikbaar gestelde gegevens over het jaar 2020

Diersoort	Gemiddeld geslacht gewicht in kg per dier a)	Extra kosten in €/kg	
		Meerkosten van permanent toezicht € 4,91/dier (gemiddeld)	Meerkosten van permanent toezicht € 32,82 /dier (hoog)
Stier	435	0,01	0,08
Kalf	154	0,03	0,21
Schaap/lam	23	0,21	1,43
Geit/bokje	13	0,38	2,52

a) Op basis van CBS-cijfers berekend: het totaal aantal geslachte dieren/het totaal aantal kg geslacht gewicht.

Bron: eigen berekening Wageningen Economic Research gebaseerd op NVWA-gegevens.

Een berekening van de extra kosten door permanent toezicht op onbedwelmde slacht aangeleverd door de branchevereniging VSV komt op andere bedragen: de kosten per rund zijn gemiddeld € 8,80 met een minimum van € 4,90 en een maximum € 29,35 per dier. Redenen van de verschillen kunnen zijn:

- De basis van de analyse in tabel 3 is de urenadministratie zoals bekend is bij de NVWA. Voor de analyse zijn alleen de bedragen meegenomen die specifiek aan toezicht op onbedweld slachten zijn gealloceerd. Indien tijd die besteed aan dit permanent toezicht als regulier toezicht is geregistreerd, geeft dit een onderschatting van de kosten.
- Indien het permanent toezicht wordt uitgevoerd door een dierenarts die voor het regulier toezicht op de slachterij aanwezig is dan vervalt het starttarief van € 157,50.
- Het aantal dieren dat per uur geslacht wordt, is voor schapen hoger dan bij runderen. Hierdoor zijn de kosten voor permanent toezicht bij het slachten per schaap ook lager dan bij runderen.

Meerkosten bij koosjer en halal slachten

Naast de kosten voor wettelijk permanent toezicht op onbedwelmde slacht zijn er andere meerkosten verbonden aan rituele onbedwelmde slacht. Deze kosten staan los van het permanent toezicht bij onbedwelmde slacht door de NVWA.

Voor koosjere slacht (stieren en vleeskalveren):

- Investerings in fixatieapparatuur noodzakelijk voor het toepassen van de halssnede.
- Meerkosten voor het religieus toezicht en het inhuren van de gespecialiseerde slachter.

⁹ Soms wordt er door bedrijven regulier toezicht aangevraagd en wordt er toezicht op onbedwelmde slacht uitgevoerd. Er komt dan regulier toezicht (op basis van de aanvraag) op de factuur. Voor de hoogte van de factuur maakt dit niet uit, maar mogelijk wel voor het deel van de kosten die aan toezicht bij onbedweld slachten worden toegerekend. Indien dit veel gebeurt, dan zijn de genoemde bedragen hierboven een onderschatting van de werkelijke kosten.

- Doordat een aanzienlijk deel van de kalveren in zijn geheel wordt afgekeurd en de achterhanden van alle dieren sowieso niet koosjer zijn kan maar een beperkt deel van het vlees van onbedwelmd geslachte dieren als koosjer worden afgezet. De meerkosten moeten bovendien worden verrekend over die delen die uiteindelijk als koosjer worden gecertificeerd. Uit de interviews blijkt dat het koosjer vlees als gevolg hiervan minstens twee keer zo duur is als vlees afkomstig van bedwelmd geslachte dieren.

Voor halalslacht (beperkt aantal runderen en vooral schapen en geiten):

- Bij runderen zijn er aanvullende fixatiemiddelen nodig voor het toepassen van de halssnede als onbedwelmd wordt geslacht.
- Eventueel toezicht van een certificeerder bij het halal slachten.
- Het aantal dieren dat per tijdseenheid geslacht kan worden bij slachten volgens religieuze ritus is kleiner. Het slachten kost meer tijd, omdat per dier na de halsnede na 40 seconden controle moet plaatsvinden op het intreden van bewusteloosheid.¹⁰

Slacht- en keuringskosten in Nederland

Naast de extra kosten voor permanent toezicht voor het onbedwelmd slacht, en de besproken meerkosten bij koosjer en halal slachten, zijn er ook reguliere kosten voor toezicht en keuring op de slacht. Deze kosten bestonden al voor de invoering van permanent toezicht op onbedwelmd slachten. Mogelijk worden deze kosten per dier hoger doordat de slachtsnelheid lager wordt.

Er is een kostennadeel ten opzichte van landen waar substantiële lagere keuringskosten worden doorbelast. Zo waren de kosten voor toezicht in Nederland 2018 € 477 per uur terwijl deze in België € 259 per uur zijn.¹¹

6. Verandering in consumptie van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren

Om inzicht te krijgen in de verandering in consumptie van vlees van onbedwelmd geslachte dieren is gekeken naar de hoeveelheid vlees afkomstig van onbedwelmd geslachte dieren en naar de omvang van de doelgroep die dit vlees consumeert.

Hoeveelheid vlees afkomstig van onbedwelmd geslachte dieren dat in Nederland wordt geconsumeerd

Periode 2014-2017

Er zijn geen officiële aantallen onbedwelmd geslachte dieren bekend van vóór 2017 en in de periode 2017-2018 bestaan alleen de gegevens van de aantallen dieren die geslacht (zowel bedwelmd als onbedwelmd) zijn tijdens het Offerfeest.

Periode 2018-2020

Paragraaf 3 beschrijft het aantal onbedwelmd geslachte dieren uitgebreid voor de periode 2018-2020. De productie van rund, kalfs-, schapen- en geitenvlees op basis van onbedwelmd slacht bedraagt gemiddeld 4.054 ton per jaar voor de periode 2018-2020.

Omvang van de doelgroep

Bij zowel de joodse als bij de islamitische doelgroep is het aantal consumenten van vlees afkomstig van onbedwelmd geslachte dieren niet precies bekend. Het aantal Nederlanders van 15 jaar of ouder dat zich tot de levensbeschouwelijke stroming islam rekende was in 2019 5% (CBS).¹² Bij een bevolkingsomvang van 17,18 miljoen inwoners (2019) zijn er ongeveer 910.000 gelovige

¹⁰ Indien er onvoldoende bewustzijnsverlies is, moet het dier alsnog nabedwelmd worden.

¹¹ Dit kostennadeel is er zowel voor bedwelmd als onbedwelmd geslachte dieren. Naarmate er minder dieren per uur geslacht kunnen worden door een lagere slachtsnelheid, wordt dit kostennadeel per dier groter.

¹² <https://longreads.cbs.nl/nederland-in-cijfers-2020/welk-geloof-hangen-we-aan/>

moslims in Nederland. Op het ogenblik zijn er tussen de 40.000 en 50.000 binnen de levensbeschouwelijke stroming jodendom in Nederland (interview).

De indruk van de geïnterviewde belanghebbenden was dat het convenant nauwelijks verandering in de consumptie van halal of koosjer vlees afkomstig van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren zou hebben gebracht.

Gemiddelde vleesconsumptie van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren

Tabel 4 geeft de gemiddelde consumptie van vlees van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren, uitgaande van een doelgroep van 950.000 personen in de beide geloofsgemeenschappen. In de periode 2018 tot 2020 nam de consumptie per hoofd van de doelgroep af van 5,6 kg tot 3,4 vlees (inclusief been) van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren (runderen, kalveren, schapen en geiten): een afname met 34%. Deze afname komt vooral door een afname van de hoeveelheid rundvlees en kalfsvlees. De consumptie van schapen en lamsvlees van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren is nagenoeg constant gebleven (1,4 kg per hoofd) (zie tabel 4).

Zowel het NIK als CMO geven aan dat de consumptie van vlees binnen de geloofsgemeenschap niet substantieel gedaald is in de afgelopen jaren. De consumptie van vlees van onbedwelmd geslachte dieren uit Nederland wordt aangevuld met vlees van bedwelmd geslachte dieren (binnen de islamitische gemeenschap) of geïmporteerd vlees (zowel binnen de islamitische als joodse gemeenschap).

Tabel 4 Consumptie van vlees afkomstig van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren per persoon in de joodse en moslimgemeenschap (in kg per persoon per jaar)

	2018	2019	2020
Runderen	3,86	2,31	1,87
Kalveren	0,21	0,25	0,14
Schapen < 1 jaar	0,13	1,35	1,27
Schapen > 1 jaar	1,14	0,11	0,07
Geiten	0,03	0,02	0,04
totaal	5,37	4,03	3,40

Ter vergelijking: de in Nederland per hoofd van de bevolking gemiddeld geconsumeerde hoeveelheid roodvlees (inclusief been) is volgens Dagevos et al. (2020)¹³ 18 kg en bestaat uit 15,5 kg rundvlees, 1,3 kg kalfsvlees en 1,2 kg schapen- en geitenvlees.¹⁴

7. Invoer van vlees van onbedwelmd geslachte dieren

Import van vlees van onbedwelmd geslachte dieren kan alleen plaatsvinden uit landen waar onbedwelmd slachten is toegestaan. Door deskundigen uit de vleessector zijn de landen het Verenigd Koninkrijk (VK), Polen (PL), Roemenië (RM), Bulgarije (BU) en de Baltische staten: Estland (ES) Letland (LT) en Litouwen (LI) genoemd als belangrijkste herkomstland waar rundvlees en schapenvlees voor de halalmarkt vandaan komen. Frankrijk (FR), Polen (PL), Spanje (SP) worden genoemd als bronnen voor de import van koosjer vlees, waarbij Frankrijk het grootste aandeel heeft. Dit vlees kan afkomstig zijn van zowel bedwelmd als onbedwelmd geslachte dieren. Van de genoemde landen is alleen ontwikkeling van de invoer van schapen en lamsvlees in Nederland voor de periode 2014–2020 nagegaan. De cijfers zijn gebaseerd op alle invoer en alle typen van delen, zowel niet als wel uitgebeend (zie figuur 4). In de invoer- en uitvoerstatistieken van vlees wordt

¹³ Dagevos, H., D. Verhoog, P. van Horne en R. Hoste, 2020. Vleesconsumptie per hoofd van de bevolking in Nederland, 2005–2019. Wageningen, Wageningen Economic Research, Nota 2020-078.

¹⁴ Daarnaast is er de consumptie van 37 kg varkensvlees per hoofd van de bevolking.

geen onderscheid gemaakt tussen regulier, halal of koosjer vlees. Ook wordt niet bijgehouden of vlees afkomstig is van onbedwelmd geslachte dieren. Daarom worden in het vervolg alleen de totalen gerapporteerd.

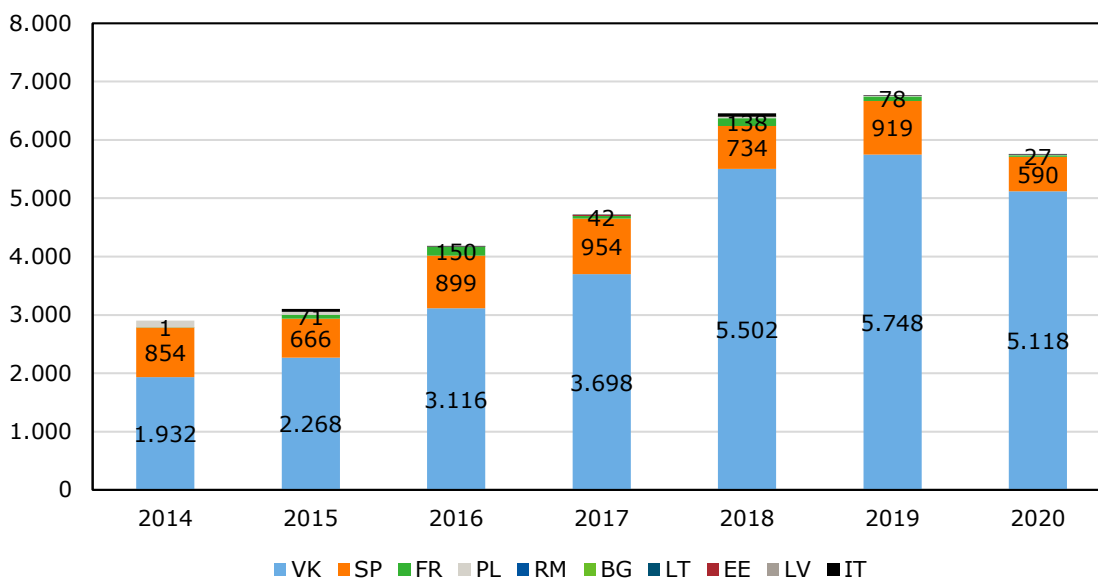
De importen van rundvlees uit het Verenigd Koninkrijk, Polen, Spanje en Italië bestaan voor een groot deel uit producten afkomstig van reguliere slacht waardoor het onmogelijk was om het aandeel koosjer/halal in beeld te krijgen.

Invoer

Schapen- en lamsvlees wordt voor het merendeel verhandeld in delen, die al dan niet uitgebeend zijn. Te zien is dat de gezamenlijke invoer vanuit de geselecteerde landen stijgend is vanaf 2014 van tegen de 3.000 ton in 2014 tot ruim 6.700 ton in 2019 (figuur 4). Vanaf 2017 is er een sterke stijging van de invoer uit de geselecteerde landen. Van deze landen heeft het VK het grootste aandeel. De invoer uit het VK is vooral bestemd voor de reguliere kanalen, maar omvat ook een stroom halal- en koosjer vlees.

Spanje is van de geselecteerde landen op grote afstand tweede invoerland. Wanneer al het schapen- en lamsvlees dat afkomstig is uit Spanje bestemd is voor de doelgroep dan zou dit neerkomen op 0,5 tot 1 kg per persoon. De stromen uit Oost-Europa en de Baltische staten blijken klein, uit Bulgarije en Litouwen en Letland zijn ze sporadisch. In 2020 is de invoer uit de geselecteerde landen gedaald, waarschijnlijk ten gevolge van de coronamaatregelen.

Ter vergelijking: de import bestemd voor de reguliere kanalen in Nederland uit Nieuw-Zeeland schommelt in deze jaren tussen de 20.000 en 25.000 ton (interview). Dat is tussen de 1 en 1,5 kg gemiddeld per persoon in Nederland. Omdat de invoer van schapen en lamsvlees uit het VK al steeg voor 2017, is niet met zekerheid vast te stellen of deze stijging verband houdt met het in werking treden van het convenant en welk deel vlees afkomstig van onbedwelmd geslachte dieren betrof. Wel is het opvallend dat de stijging van de import in 2018 groot was.

Figuur 4 Verdeling van invoer van schapen en lamsvlees over de geselecteerde landen en volume (* 1.000 kg)

Uitvoer

De totale hoeveelheden vlees van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren zijn zeer gering in vergelijking tot de reguliere slacht en de reguliere uitvoer. Daarom is een analyse van een

mogelijke uitvoer van vlees van onbedwelmd geslachte dieren niet mogelijk op grond van de uitvoergegevens in COMEX.

In de paragraaf over productie en afzet is al aangegeven dat er enige uitvoer van vlees afkomstig van onbedwelmd geslachte dieren plaatsvindt, voornamelijk in verband met vierkantsverwaarding. Het gaat daarbij om geitenvlees en de luxere delen rundvlees. Er vindt weliswaar export van kalfsvlees naar Arabische landen plaats maar dit is afkomstig van bedwelmd geslachte dieren.

Er wordt volgens de interviews met name vlees van onbedwelmd geslachte geitenbokjes naar Griekenland geëxporteerd en in beperkte mate naar Frankrijk en Spanje. Ook in België en het VK is er vraag naar onbedwelmd geslacht geitenvlees (interviews).

8. Conclusies

Op grond van het gedane onderzoek dat gebaseerd is op analyse van beschikbare gegevens van NVWA, openbare databronnen en interviews met belanghebbenden kan het volgende geconcludeerd worden:

- De huidige gegevens die verzameld worden over de hoeveelheden vlees afkomstig van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren geven inzicht in de totale hoeveelheden vlees die afkomstig zijn van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren, hoewel een exacte behoeftebepaling aan vlees van onbedwelmd geslachte dieren niet mogelijk is.
- Uit de gegevens die pas sinds 2018 worden bijgehouden blijkt dat het aantal onbedwelmd geslachte dieren per jaar sinds 2018 nagenoeg gelijk blijft. Bij de uitsplitsing naar diercategorie kan het volgende worden geconstateerd:
 - er is een duidelijke afname te zien in het aantal onbedwelmd geslachte runderen;
 - het aantal onbedwelmd geslachte schapen is al enkele jaren stabiel;
 - het aantal onbedwelmd geslachte geiten en geitenbokjes neemt toe.
- Er is een daling in het aantal dieren dat wordt geslacht tijdens het Offerfeest. Tijdens het Offerfeest is het aantal dieren dat onbedwelmd geslacht wordt zowel absoluut als relatief afgenomen.
- De beschikbare gegevens laten niet toe om hiervan een nauwkeurige schatting te maken van de consumptie per hoofd van de doelgroep van vlees van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren. De consumptie in de periode 2018-2020 van vlees afkomstig van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren is met 34% afgenomen. Deze daling komt vooral door een daling in de consumptie van rundvlees en kalfsvlees van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren. De consumptie van schapen- en lamsvlees van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren is ongeveer constant gebleven. Er is een toename van de import uit landen die belangrijk zijn voor koosjer en halalvlees.
- De belangrijkste afzetkanalen voor vlees afkomstig van onbedwelmd geslachte dieren zijn de koosjere en islamitische slagers. Bij de supermarktketens worden ook halal vers gehakt en koosjer en halal verwerkte vleesproducten verkocht.
- Vierkantsverwaarding van niet-koosjere delen (achtervoeten en afgekeurde dieren) leveren vlees op dat in de halalmarkt worden afgezet. De luxere delen hiervan worden ook in de buitenlandse (halal)markt afgezet als er in Nederland geen markt voor is.
- In Nederland zijn de mogelijkheden voor de afzet van geitenvlees beperkt. Geitenvlees kan voornamelijk in het buitenland verwaard worden. Het overgrote deel betreft vlees van dieren die bedwelmd geslacht zijn. Maar deels gaat het om vlees van in Nederland onbedwelmd geslachte dieren.

-
- De extra kosten van het permanent toezicht op onbedwelmd slachten zijn gemiddeld € 4,91 per dier. Er is wel een grote variatie tussen verschillende slachterijen in deze extra kosten. In vergelijking met de kosten van regulier toezicht dat ook plaatsvindt bij bedwelmd geslachte dieren zijn deze kosten substantieel.
 - Omdat vlees van onbedwelmd geslachte dieren niet als zodanig in de statistieken wordt opgenomen, is geen inschatting van hoeveelheden en invoer- of uitvoerprijs te maken. Wel is te zien dat de totale invoer uit het VK en Spanje is toegenomen in de periode 2014-2017. Het gaat hier waarschijnlijk ook om halal- of koosjer vlees van onbedwelmd geslachte dieren.

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Research in opdracht van en gesubsidieerd door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoeksthema 'Veilige en duurzame primaire productie' (projectnummer BO-43-111-036)

Meer informatie

Wageningen Economic Research
www.wur.nl/economic-research

2021-138